

गायक-चित्रकार, पं. सुजन राणे

प्रमोद टेंडुलकर, रिहरसाईड, CA

न्यू जर्सीचे गायक व चित्रकार पं. सुजन राणे ह्यांची गेल्या काही वर्षांपासून माझी ओळख आहे. त्यांच्यातील सच्च्या कलाकाराची एकताच्या वाचकाना आणि इतर संगीतप्रेरिती ओळख करून देण्यासाठी हा लेख लिहायचा विचार केला. सुजन राणे यांचा जन्म १९३६ साली मुंबईत एका मध्यम वर्गीय पाठारे प्रभु कुटुंबात झाला. त्यांच्या नावाबाबत मला थोडे कुटुंबल होते, कारण 'सुजन' हे नाव मराठी लोकांत तसेच तेळढे प्रचलित नाही. निदान ८० वर्षांपूर्वी तरी नसावे. बंगाली लोकांमधील जुन्या काळातील लोकांची नाव आता मराठी समाजात रुक्त चालली आहेत. पहिल्या भेटीत मी सुजनना हा प्रश्न विचारला, तेहा त्यांनी सांगितले की १९३६ साली, त्यांच्या जन्माचे वेळी, त्यांचे संगीतकार काका सूर्यकोंत राणे हे कलकत्त्याला स्थायिक होते आणि त्यांनी सुजनच्या वडिलांना 'सुजन' हे नाव सुचवले. सुजन राणे नुस्ते शास्त्रीय गायकच नव्हे तर उत्तम तैलचित्रकाराही आहेत. उपजीविकेचे साधन म्हणून त्यांनी आंतरराष्ट्रीय बैंकांत उच्च पदावरील नोकच्या संभाळून गायाच्या मैफिली रंगवर्त्त्या आहेत आणि त्याच्यबरोबर तैलचित्रे (oil paintings) काढण्याची सुरक्षा कलाही जोपासली.

खरं पहायचं झालं तर गायन आणि चित्रकला या दोन वेगळ्या कला. सुजनना हे वरदान जन्मतःच अनुवंशिकतेन लाभले असावे. त्यांचे वडील केशवराव स्वातंत्र्यपूर्व काळातील एक प्रथात चित्रकार होते. त्या काळातील बन्याच प्रमुख संस्थानिकांची तैलचित्रे केशवरावांनी काढली आहेत. तसेच त्यांनी दिल्लीच्या व्हाइसरीगल लॉजमध्ये (सध्याचे राष्ट्रपती भवन) भिंतीच्या सजावटीचेही (Mural decoration) काम केले आहे. पं. सुजन राणे यांचे काका सूर्यकोंत राणे हे हिंदी सिनेसृष्टीतले पहिले मराठी संगीतकार होते. सूर्यकोंत राणे ह्यांनी १९३१ साली कलकत्त्यातील सागर मूलीटोन-निर्मित 'वीर अभिनन्यु' ह्या हिंदी बोलपटाला व त्यानंतर १५ हिंदी बोलपटांतील गाण्यांना चाली दिल्या. हृदयविकाराने कलकत्त्यात आकस्मिक निधन झाल्यामुळे ते हिंदी चित्रपटसृष्टीत विशेष नंवारुपास आले नाहीत.

लहानपणापासून पं. अब्दुल करीम खां ह्याच्या गायाच्या ध्वनिमुद्रिका ऐकत आल्यामुळे सुजनना शास्त्रीय संगीताची आवड निर्माण झाली. शास्त्रीय संगीतातील सुरुचातीचे शिक्षण त्यांनी

निळाले आणि तेच त्यांचे खरे गुरु. पं. फिरोज दस्तूर ह्यांचा सहवास त्यांना जवळ जवळ ३५ वर्षे लाभला. या अवधीत सुजनना आपल्या गुरुना पं. सवाई गंधर्व संगीत महोत्सव, पुणे; पं. अब्दुल करीम खां

संगीत महोत्सव, मिरज; अशा अनेक मैफिलीना साथ घायची संघी मिळाली.

स्वातंत्र्योत्तर काळात संस्थाने बरखास्त झाली. कलाकारांचा राजाश्रय गेला, त्यामुळे चित्रकारांनी वडिलांनी चित्रकलेचे किंवा गायनाचे प्रोत्साहन दिले नसावे. तरीही लहानपणापासून वडिलांना चित्रे काढताना पाहून तेही शाळेत असताना उत्तम चित्रे काढत. त्याबद्दल त्यांना पारितोषकांबोरच वडील माणसांचा रोषही पत्करावा लागला होता. शाळेत असताना सुजननी काढलेली चित्रे टाईस्स औफ इंडियाच्या पुरवणीत घापून आली होती.

सुजन ह्यांनी मुंबई विद्यापीठातून इंग्लिश विषय घेऊन एम. ए. पर्यंत आपले महाविद्यालयीन शिक्षण पूर्ण केल्यावर मुंबईतील एका नावाजलेल्या बैंकेत मैनेजर म्हणून काम केले आणि नग ओमानमधील व सौदी अरेबियातील बैंकांतही काम केले. त्याच्येही ते हेथील सरकारी महाविद्यालयात बैंकिंग ऑपरेशन/मैनेजमेंट, अकौटंसी ह्या विषयांचे अध्यापकही होती.

ओमान या देशामधील एका आंतरराष्ट्रीय बैंकेत वरिष्ठ अधिकारी म्हणून काम करत असताना सुजन यांनी तेथील सुलतान काबूस याचे एक मोठे तैलचित्र काढले. ते चित्र पाहून ओमानच्या राजघराण्यातील दुसऱ्या एका शेखने त्याच्या महालातील युरोपियन चित्रकारांच्या इतर जुन्या चित्रांची डागडुजी करायची विनंती सुजनना केली. सुजननी त्याएवजी त्या शेखव्ये सुलतानाबाबोबर एकत्र चित्र काढून दिले. त्यावर खूब होऊन शेखने सुजनना भरपूर बिदागी दिली.

मुंबईला प्रतल्यावर सुजननी नेहरु आर्ट सेंटरमध्ये भारतरत्न भीमसेन जोशी, विस्मिला खां, अब्दुल करीम खां, फैयाझ खां यांच्यासारख्या वीस शास्त्रीय संगीत गायकांची तैलचित्रे प्रदर्शित केली. असंच प्रदर्शन त्यांनी पुन्हा मुंबईच्या बण्मुखानंद हॉलमध्येदखील भरवलं होतं. ते इथेच थांबले नाहीत, तर कॅलगरी, कॅनडा (Calgary, Canada) येथे भरलेल्या बृहन्महाराष्ट्र मंडळाच्या २००९ च्या अधिवेशनात या सर्व शास्त्रीय गायक-वादक कलाकारांच्या तैलचित्रांचं त्यांनी एका दाळनात प्रदर्शन भरवलं आणि त्याला भरपूर प्रतिसाद मिळाला. अधिवेशनाला उपस्थित असलेल्या बन्याच नामवरांनी त्या प्रदर्शनाला भेट दिली. राजीव गांधी पंतप्रधान असताना सुजननी काढलेले इंदिरा गांधीची तैलचित्र त्यांना भेट दिले, ते राजीव गांधीना खूप आवडले. सध्या ते तैलचित्र सोनिया गांधीच्या संग्रही आहे. मुंबईच्या आपल्या मागील नोहोव्यार नहिन्यातील भेटीत त्यांच्या वडिलांनी त्यांच्याच ज्ञातीतील सुप्रसिद्ध बैरिस्टर एम. आर. जयकर ह्यांचे काढलेले मोठे तैलचित्र मुंबईच्या उच्च न्यायालयाला (Bombay Highcourt) भेट दिले. (कै.) जयकर हे पुणे विद्यापीठाचे पहिले कुलगुरु होते. नंतर ते सर्वांच्या न्यायालयाचे न्यायाधीश झाले. महात्मा गांधी, बाबासाहेब अंबेडकर, मुहम्मद अली जिना, आदीसमवेत १९३९ साली स्वातंत्र्य मिलवण्यासाठी इंग्लंडला गेलेल्या राउंड टेबल शिष्टमंडळाचे तेही एक सभासद होते.

तसेच २०१० साली न्यू यॉर्कमध्ये एका खासगी लिलावात पं. सुजन राणे यांनी चितारलेली लता मंगेशकर, बेगम अख्तर, गंगूबाई हनगळ व झाकीर हुसेन यांची चित्रे विकली गेली. टेक्सस, मेरिलंड व न्यू यॉर्क या तीन प्रांतांमधे एका खासगी संग्रहालयासाठीदेखील सुजननी अनेक चित्रे काढली आहेत.

बालिनोरेच्या एका मित्राच्या दिवंगत पत्नीचे चित्र त्यांनी काढले होते; ते पाहून त्या मित्राच्या डोळ्यात चटकन अश्व आले. इतके ते चित्र प्रभावी झाले होते. कलाकाराला त्याच्या कलेची पावती मिळाली. अलिकडे सुजननी पं. रवि शंकर, सुप्रसिद्ध तबलावादक उस्ताद

तीरख्या व स्थानी विवेकानंद यांची तैलचित्रे काढली आहेत. आणखी दोन महत्त्वाच्या व्यक्तींची तैलचित्रे म्हणजे अमेरिकन सेनेटर व रोमाफायर्म-शाल कॉर्पोरेशनचे चीफ एडिझन्युटिव ऑफिसर पि. पीटर इन्वर्सो (Peter Inverso) आणि न्यू जर्सी प्रांतातील फ्लॅन्सबरो येथील चिन्नय मिशनचे स्थानी चिन्नयानंद यांची. आत्तापर्यंत सुजननी संगीत क्षेत्रातील

कलाकारांची तैलचित्रे काढली आहेत. आता वेगवेगळ्या क्षेत्रातील नानवंतांची तैलचित्रे काढून त्यांचे मोठे प्रदर्शन भरवण्याचा त्यांचा नानस आहे.

सुजननी भारतात, आखाती देशांत आणि अमेरिकेत १९८० यासून अनेक ऐफिली रंगवल्या आहेत. शिवाय अमेरिकेत 'Learning Hindustani Classical Vocal Music' हे अनिवासी भारतीयांसाठी पुस्तक प्रसिद्ध केलं आहे. ह्या पुस्तकाचा स्वीकार प्रिन्स्टन युनिवर्सिटी लायब्ररी, प्रिन्स्टन, न्यू जर्सी, ऑटोरियो प्रॉफिन्सची राजधानी ऑटवा येथील कनेडियन नेशनल लायब्ररी, इंग्लंडमधील लंडन सिटी लायब्ररी, मुंबई विद्यापीठाची लायब्ररी, कोलकाता येथील आय.टी.सी. संगीत रिसर्च लायब्ररी, युनिवर्सिटी ऑफ पूना लायब्ररी आणि मुंबईतील 'नेशनल सेंटर फॉर प्रॉफॉर्मिंग आर्ट्स (NCPA)' ची लायब्ररी यांनी केला आहे. सदर पुस्तक सुजननी दोन वर्षांपूर्वी पंतप्रधान नंदेंद्र मोदी ह्यांनाही भेट दिले. हे पुस्तक Barnes & Noble.com ह्या संकेत स्थळावरही उपलब्ध आहे. फावल्या वेळात सुजन न्यू जर्सी येथील घरी इच्छुक व्यक्तींना शास्त्रीय संगीताचे खाजगीरीत्या धडे देतात.

ते व्यावसायिक गायक म्हणून ओळखले जातात. तसेच त्यांनी विलेपार्ल, मुंबई येथील सुप्रसिद्ध दीनानाथ मंगेशकर नाट्यगृहात संशयकलोळ, मानापानानाटकांतून प्रमुख भूमिका केल्या होत्या. त्यांच्या सुविद्या पत्ती सौ. निलिमा राणे ह्यांनीही मुंबईत असताना व्यावसायिक नाटकांतून भूमिका केल्या होत्या. गेल्या १५ वर्षात त्यांनी खालील नांवाजलेल्या संस्थामध्ये गायन सादर केलं आहे -

- अब्दुल करीम खां संगीत महोत्सव, मिरज
- बनारस हिंदु युनिवर्सिटी, वाराणसी
- आय.टी.सी. संगीत रिसर्च अकॅडमी, कोलकाता
- कन्नन संगीत कुंज, कोलकाता
- टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ कंडामेंटल रिसर्च, मुंबई
- कला अकॅडमी, आणि अनाहत नाद संगीत महोत्सव, गोवा

- किरणा संगीत अकॅडमी, बैंगलूरु
 - इन्स्टिट्यूट ऑफ थर्प कल्वर, बैंगलूरु
 - इंडियन कल्वरल सेंटर, न्यू यॉर्क
 - शिव-विष्णु मंदिर, मेरिलंड आणि स्थानंद संगीत सभा, मुंबई
- पं. सुजन राणे यांचा लैकिक व कारकीर्द निश्चितच वाखाण्याजोगे आहेत. मग प्रश्न पडतो की हे गायक म्हणून श्रेष्ठ आहेत, का चित्रकार म्हणून? माझ्या मते ते दोन्होनच्ये श्रेष्ठ आहेत आणि म्हणूनच त्यांची ही दुहेरी ओळख या लेखाच्या शीर्षकात कलन दिली आहे. अशा दुहेरी कलांवर प्रभुत्य असणाऱ्या व्यक्ती यिरळाच. पंडितजींच्या काही ऐफली यूट्यूबवर ऐकायला मिळतात.

संदर्भ:

- 1) Hindi Film Industry- 1931 to 1988 by Mr. Ojha – Screen Publication
- 2) २०१२च्या 'दीपावली' अंकामधील श्री. सुहास बहुलकर (Principal, J J School of Arts, Mumbai) ह्यांचा लेख. ◊ ◊ ◊

- प्रमोद तेंडुलकर

(पूर्वप्रसिद्धी : 'एकता' ऑक्टोबर २०१६)